

hans bergström:

Alltid vid makten

Om det statsbärande partiet och
perspektiven i svensk journalistik

bertil ohlin-institutet är en liberal tankesmedja grundad 1993.
Institutets uppgift är att genom forskning och kvalificerad debatt i
svensk liberal tradition bana väg för nya tankar och nya frågor.

jonasson grafisk design
omslag: ateljé landgraff
ågrens tryckeri, örnsköldsvik 2006

Alltid vid makten

Om det statsbärande partiet och perspektiven
i svensk journalistik

hans bergström

isbn 91-974777-7-x

förord

Vi påminns ibland om att ett parti – socialdemokraterna – har lett Sveriges regering 65 av de senaste 74 åren. Det motsvarar 88 procent av tiden!

Men av någon anledning framställer partisekreteraren denna domineranta kraft i svensk politik som en liten och jagad rörelse. Mäktiga »borgerliga« medier bedriver »kampanj«, menar Marita Ulvskog och hänvisar till granskningen av diverse »affärer«.

I föreliggande essä diskuterar Hans Bergström på ett djupare sätt karaktären och följderna av den socialdemokratiska maktdominansen samt hur svensk journalistik förhåller sig till den. Med ett par smärre justeringar är det samma text som ursprungligen publicerades under titeln *Svensk journalistik – ingen motkraft till makten* i antologin *Den undflyende sanningen* (sns Förlag), en vänbok till Åke Ortmark på dennes 70-årsdag i maj 2004.

För att innehållet ska nå en vidare läsekrets har Ohlininstitutet tagit initiativ till att utge texten i vår skriftserie. Särskilt ett valår, med dess tendens till ytlighet och överdrifter, ger den ett väsentligt bidrag till förståelsen av centrala drag i det svenska samhället.

Hans Bergström är docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och fristående skribent. Han har varit chefredaktör och ansvarig utgivare för Nerikes Allehanda samt för Dagens Nyheter.

Uppsala den 23 mars 2006

håkan jacobson
redaktör för Bertil Ohlininstitutets skriftserie

Varje ärlig analys av Sverige måste utgå från det faktum att landet har ett statsbärande parti. Socialdemokratiska Arbetarepartiet (sap) är världens enskilt starkaste politiska parti. Det finns partier med lika hög röstandel (liberaldemokraterna i Japan, labour i Australien) eller med lika långt maktinnehav (kristdemokraterna i Belgien), men inget parti med samma kombination av långvarigt maktinnehav och en väljarandel på 40–50 procent i val efter val. Vid tidpunkten för valet 2006 har socialdemokraterna styrt Sverige under 65 av de 74 åren sedan genombrottet 1932, 88 procent av tiden.

Den svenska socialdemokratins särklassiga roll understryks av några ytterligare faktorer. Sap finansieras till stor del av världens starkaste fackföreningsrörelse (Landsorganisationen), som också tillhandahåller en kampanjorganisation på nästan varje arbetsplats. Även tjänstemannarörelsens fackliga funktionärer är i Sverige till överväldigande del socialdemokratiska. Av tco:s tre senaste ordförande har två blivit socialdemokratiska statsråd och en varit socialdemokratisk statssekreterare. Det svenska konstitutionella systemet rymmer inga inslag av maktbalans. Statschefen är maktlös. Riksdagens roll är att bilda underlag för regeringen. Sverige är en enhetsstat och saknar därmed federationens noga reglerade uppdelning av makt mellan olika territoriella nivåer. Sittande regering kan, kort uttryckt, göra vad den vill i förhållande till kommunerna (till exempel ta deras skattepengar och förbjuda dem att anlita andra vårdgivare än de offentliga monopolen). Utnämningmakten ligger hos regeringen ensam, utan inblandning av riksdagen. Sverige saknar författningsdomstol och har en tradition av extrem följsamhet hos domstolarna i förhållande till den politiska makten.

Den som styr Sverige har vidare till sitt förfogande världens största offentliga sektor, i förhållande till bnp. Medborgarnas samlade försäkringsbehov ligger i den politiska maktens händer och även tjänstebehoven har i extrem grad organiserats i offentlig regi eller med krav på offentligt godkännande.

Man lyssnar till signalerna

Till det här kommer den *psykologiska prägling* som ett långvarigt maktinnehav ger. Den rymmer två viktiga dimensioner.

– Den ena kan sammanfattas i begreppet »anpasslighet«. Alla i Sverige räknar med att vara beroende av socialdemokraterna även nästa år, och nästa, och året därpå... Med valet 1994 inleddes en ny hegemoni-period, efter de 44 åren mellan 1932 och 1976.

Denna »Socially Expected Duration«, sed (ett begrepp myntat av sociologen Robert Merton), får betydande följder. Tjänstemän i statliga och kommunala byråkratier vet att det är med socialdemokratiska mått de mäts. Alla, från Skolverkets inspektörer till kommunförvaltningar som vill få del av extra statsbidrag, lyssnar till signaler uppifrån om vad som uppskattas och vad som ogillas. Styrelserna för forskningsinstitut och universitet laddas med företrädare för det statsbärande partiet, som ger subtila förväntningar även till forskarna om hur de ska betrakta maktens föreställningar rörande sådant som feminism, fackföreningsvälde och socialstat (se professor Bo Rothsteins artiklar om denna utveckling, skrivna med unikt civilkurage).

Ledningarna för de stora intresseorganisationerna uppfattar att deras väg till inflytande går via goda relationer till det statsbärande partiet. Näringslivets organisationer anpassar sig till vad som är »realistiskt« och agerar för att inte förlora respekt och kontakter hos Makten.

– Den andra dimensionen kan ges beteckningen »mental utsikt«. Idéer kommer inte ur tomma intet. De formas i en miljö som bygger erfarenheter, etablerar vanor, skapar tänkesätt. Institutioner sätter i hög grad människors utsikt. Om din trygghet för alderdomen hänger på ett offentligt pensionssystem får du *en* typ av hållning, om den mer beror

av personligt sparande blir din utsikt en annan. Om dina barn går i en friskola som hotas av nedläggning på grund av politiska beslut, blir din reaktion annorlunda än om de går i en kommunal skola som »drabbas« av besparingar. Om landet har en lång tradition av privata tandläkare, där du lärt känna och ha förtroende för din egen, har du en annan hållning till privat verksamhet på området än om Folk tandvården alltid skött allt. Om du vant dig vid att välja mellan erbjudanden om daghem, tänker du på annat sätt än om hela vanan är att »tilldelas« en plats via kommunala tjänstemän. Om polischefen utses i lokala val och är direkt ansvarig inför väljarna för deras trygghet mot brott, blir attityden hos både polisen och medborgarna en annan än med ett system där ingen vet vem som har ansvaret.

Att via nya institutioner omskapa etablerade föreställningar tar dock tid. En lutheransk arbetsmoral och en gammal svensk syn på socialbidrag som förnedrande utplånas inte i ett slag. Men om institutioner systematiskt formas för att påverka medborgarnas utsikter, och om en och samma kraft får verka år efter år, då förskjuts efterhand även värderingarna (av just detta skäl var det så angeläget för socialdemokraterna att ta över makten i Stockholms stadshus i valet 2002; en målmedveten borgerlig regim var på väg att skapa verkligheter som med ytterligare en mandatperiod hade kunnat omforma också stockholmarnas utsikter i stor skala). Nya generationer, utan tidigare prägling, samt invandrare, vidöppna för att tolka det nya landets signaler, tenderar leda förändringen.

Medveten strategi

Det statsbärande partiet i Sverige har haft en medveten strävan att omforma tänkesätten i sin riktning och har fått den långa tid som krävs för att också lyckas. Att strävan har varit medveten vet vi framförallt via Uppsalastatsvetaren Torsten Svenssons avhandling »Socialdemokratins dominans – En studie av den svenska socialdemokratins partistrategi« (1994). Strategiskt tänkande partisekreterare som Torsten Nilsson och Sven Aspling (de båda täckte perioden 1940–1962 som

partisekreterare) såg att den gamla alliansen bönder/arbetare inte längre räckte som bas för att socialdemokraterna skulle kunna behålla makten. Både bönderna och arbetarna minskade som andel av den arbetande befolkningen. Sap måste erövra också stora delar av den växande medelklassen.

Uppläggningsen blev att (med sociologen Gösta Esping-Andersens formulering) övergå från en »småfolkets välfärdsstat« till en »medelklassens välfärdsstat«. I fortsättningen skulle bidragen öka med inkomsten, i stället för att vara lika för alla eller högst för dem med lägst inkomst. Sjukförsäkringen gjordes om på den grunden. Atp konstruerades likadant. Även tjänstemännen skulle få sina trygghets- och välfärdsbehov kopplade till den offentliga sektorn och en högskattestat. Det förutsatte att privata alternativ, såsom privata system för pensionsförsäkringar, ersattes av offentliga samt att leveranserna från det offentliga gjordes attraktiva även för medelklassen.

Strategin lyckades. Mellan valen 1956 och 1968 steg socialdemokratiens röstandel bland lägre tjänstemän från 29 till 54 procent, bland högre tjänstemän från 5 till 23 procent. »Man skapade sig en väljarkår«, som Torsten Svensson formulerar det.

Ett andra inslag i strategin var att påverka medelklassens egenföreställning från att se sig som stolta bärare av professionella yrken – lärare, sjuksköterskor, ingenjörer etc. – till att mera uppfatta sig som »löntagare«. Den fackliga rollen skulle ersätta fackrollen, »arbetarepartiet« samtidigt bli »löntagarpartiet«. Makten i Tjänstemännens Centralorganisation övertogs medvetet, allt under borgerlig passivitet och naivitet. I valrörelse efter valrörelse från 1960 lanserades begreppen »löntagare« och »löntagarparti«.

Så kom jämlikhetsvinden 1968 och Alva Myrdals jämlikhetsrapport till den socialdemokratiska partikongressen. Åren därefter skedde en medveten och långtgående utjämning av de relativa lönerna och förmånerna. Även arbetsgivarna gick på den offentliga sidan in för att höja lönerna för de minst utbildade och sänka dem reallt för yrken som lärare och sjuksköterskor. Detta förenades med kraftigt skärpt progres-

sion i beskattningen av inkomster, via ändrade skatteskalor samt hög inflation utan inflationsskydd. Socialdemokratin fullbordade så sin strävan sedan mitten av 1950-talet att skapa en klassidentitet av »lön-tagarna« mot »arbetsgivarna« (utom de offentliga) och de få »rika«. Olof Palme, i synnerhet, excellerade i denna uppdelning av svenska folket, innebärande att cirka 90 procent av väljarna borde kunna räknas in i den egna fällan.

Denna *medelklassens proletarisering* var sista spiken i bygget av det eviga maktinnehavet.

Fördelningsfundamentalismen dyr för landet

Omvandlingen av svenskt medvetande bär en dryg långsiktig kostnad för landet. Skolan är ett exempel. De nya lärarhögskolorna producerade från cirka 1970 nya generationer av lärare som skulle få uselt betalt och samtidigt vara berövade tidigare lärargenerationers tro på att de stod för en viktig kulturbärande roll i samhället. Den nya präglingen från lärarhögskolorna gick ut på att eleverna visste bättre än lärarna vad de behövde undervisas om och att de begåvade skulle hållas tillbaka till förmån för de mindre begåvade (se den gamle folkbildaren, rektorn och vänstermannen Arne Helldéns genomskådande böcker om de idéer som förstörde den svenska skolan: »Platon eller soptippen«, 1982, »Skola på villovägar – 30 års skolpolitik«, 2002). En rousseansk syn på människan som alltid av naturen god och därför utan behov av spärrar och disciplinering kom att omvandla även andra fält, såsom brottsbekämpning och psykvård. Den våg av ideologisk galenskap efter 1968 som i andra länder – till exempel Finland – blev tillfällig och utan större långsiktiga skadeverkningar, blev i Sverige bestående på grund av 68-vägens vandring genom institutionerna och det statsbärande partiet.

Offentliga försäkringssystem utan rimliga självrisker och spärrar löper i dag amok, med cirka en miljon svenskar i yrkesaktiv ålder som lever på bidrag, detta i ett land som också har att försörja och klara vården för världens högsta andel pensionärer. Bidragsbetalningarna fungerar som en gökunge, som tränger ut statens kärnuppgifter – forsk-

ning för framtiden, rättsväsen för att upprätthålla lag och ordning. I en tid av oerhörda möjligheter inom framförallt den biomedicinska forskningen, är Sverige det enda land inom eu som har minskat sina statliga forskningsanslag den senaste tioårsperioden.

Fördelningsfundamentalismen hos det statsbärande partiet äventyrar Sveriges välståndsbas. Vi har världens kanske mest öppna ekonomiska gränser, med fritt fram att flytta huvudkontor, kunnskap och kapital. Samtidigt görs ingenting för att bevara det mest värdefulla som har skapats i Sverige. Summan av kapitalbeskattningen är dubbelt så hög som snittet för västvärlden, vilket driver ut kapital och svenskt ägande. Regeringen lyfter inte ett finger för att hjälpa till exempel AstraZenecas svenska ledning med att motivera varför detta brittiska företag (med Wallenbergs under fyra procent i ägarandel) ska behålla sitt världscentrum för läkemedelsutveckling, med cirka 5000 anställda i FoU, i Sverige. Den är upptagen av helt andra frågor och föreställningar.

Konkurrens på vänsterkanten

Men, kan någon invända, har inte socialdemokratin ändå försvagats på senare år? Valresultaten är några procentenheter lägre. I endast tre val efter 1928 har socialdemokraterna fått mindre än 40 procent av rösterna: valen 1991, 1998 och 2002.

Detta är sant. Men orsaken är främst ökad konkurrens på vänsterkanten. Kommunismens fall i Östeuropa fick den paradoxala effekten att göra vänsterpartiet mindre belastat i Sverige. De tonåringar som drivits i stora skaror till vänsterpartiet har inget eget minne av Sovjetunionen. För massor av kvinnor i offentlig tjänst har vänsterpartiet representerat Feminism, mer än Kommunism. Samtidigt har miljöpartiet de gröna etablerat sig, med antitillväxt och anti-eu som två vinnande frågor inom vänstern.

Denna nya partipolitiska situation har två följder.

– Dels underlättar den för socialdemokratin att behålla makten, ty de tre partierna inom vänstern har tillsammans en attraktionskraft hos

särskilt ungdomar som det socialdemokratiska Maktpartiet inte skulle kunna erövra på egen hand.

– Dels vrider den socialdemokratin i en för svensk tillväxt ännu mer skadlig riktning. Stödpartiernas dagordning – som arbetstidsförkortning och minskad energiproduktion – bidrar till att uppmärksamheten och de politiska förhandlingarna ägnas mindre relevanta frågor. Det blir svårare att genomföra de uppbrott som skulle behövas för att klara landet väl i den nya globala ekonomin. Sveriges sårbarhet för utflyttning av forskning och företag avspeglas inte på något sätt i det som upptar den politiska makten. Propagandan från en stark rödgrön vänster bidrar till verklighetsföreställningar hos svenska folket som försvårar förändringar i liberal riktning. Utan fast kronkurs finns ingen absolut alarmlampa som tvingar fram korrigering av den politiska kursen. Sverige glider gradvis neråt.

Socialdemokratin har med hjälp av v och mp blivit ännu mer cementerad vid makten, men samtidigt mindre rationell än en gång Tage Erlander (som dock trodde på forskning, kunskapsskola och betydelsen av tillväxt) i sin användning av makten.

Omvandlingen av medborgarnas mentala utsikter (med bl. a. fördelningspolitikens totala dominans) samt den förändrade intressebasen (med 2/3 av väljarkåren erhållandes huvuddelen av sin inkomst från offentliga kassor) påverkar även oppositionen. Sättet att möjligen kunna vinna val blir att anpassa sig till de nya synfälten (ingen reformering av arbetsrätten, ingen sänkt skatt för de välutbildade) och/eller att mobilisera andra politiska dimensioner (ny demokrati, junilistan) som i sin tur försvårar maktutövningen för en borgerlig regering.

Medkraft – inte motkraft

Vilken är journalistikens roll i ett samhälle som det svenska? Medierna vill gärna beskriva sig som en fri och kritiskt granskande kraft. Med ett statsbärande parti borde det rimligen innebära att en väsentlig del av journalistiken i Sverige ägnas kritisk granskning av denna för en demokrati unikt dominerande makt, inklusive dess institutioner, intresse-

allianser och samhällsmönster. Av detta ser vi föga. Tvärtom ligger det närmare sanningen att hävda att svensk journalistik på det stora hela understödjer makten. *Den är en medkraft och inte en motkraft.*

Innebörden av detta omdöme är inte att den politiska bevakningen är okritisk i förhållande till regeringen eller systematiskt gynnar socialdemokraterna under valrörelser. Kent Asps studier på Göteborgs universitet visar att aktörstendensen i val varierar. I vissa val drabbas socialdemokraterna av »affärer« eller får sin önskedagordning störd av att oväntade frågor plötsligt lyfter. Det finns många dugande politiska reportrar och de som följer ett sakområde är oftast väl palästa om vad som har hänt politiskt på deras område.

Det jag avser är något vidare. Det kan bäst beskrivas med hjälp av den brittiske sociologen Steven Lukes indelning av makten i tre dimensioner (Steven Lukes: »Power, A Radical View«, 1974):

Makten i beslutsfrågorna, alltså de frågor som befinner sig i beslutsprocessen och är föremål för allmän uppmärksamhet.

Makten över icke-frågorna, dvs. över urvalet av de frågor som blir föremål för politiska beslut. Detta kan också kallas »makten över dagordningen«.

Makten över tanken. Med vilka perspektiv betraktas frågorna och verkligheten?

Varje nivå har stigande vikt. Att skriva om en pågående diskussion om säg maxtaxa på dagis eller huruvida statsministerns fru kan vara chef för ett statligt bolag har viss vikt. Att kunna påverka *vilka* ämnen som lyfts upp från glömska till allmän uppmärksamhet är av större betydelse, särskilt om makten används för att placera på dagordningen sådant som de maktägande ogärna vill tala om. Att bidra till att vrida perspektiv har allra störst långsiktig inverkan på ett samhälle.

Samma perspektiv som makten

Enligt min bestämda uppfattning bildar den inför medborgarna dominerande nyhetsjournalistiken i Sverige ingen motkraft till den dominerande politiska makten i dimensionerna två och tre ovan. Den lyfter

sällan fram frågor som går på tvärs med fördelningsfundamentalismen hos det statsbärande partiet (till exempel hotet mot den svenska välståndsbasen i form av hög kapitalbeskattning, bidragsexplosionens underminering av resurserna för forskning, brottsbekämpningens enorma brister). Dess utsikt är som regel identisk med den styrande maktens, även när konkreta brister lyfts fram.

Perspektivet är »löntagarens«, inte företagarens. Bidragsmottagare är som regel »offer«, inte människor med eget ansvar och egen förmåga. Större offentliga utgifter är bättre än mindre. Rektorer som utdelar sanktioner i skolan ska kritiseras med åberopande av Skolverket, snarare än att de skötsamma elever som drabbas av slapphet och otrygghet i skolmiljön kommer till tals. Myndigheter och kommuner är i sin övervakning alltid osjälviska, objektiva, goda företrädare för det allmänna bästa. Friskolor och privata vårdhem är från början misstänkta, till skillnad från kommunala skolor och sjukhem. Mördare ska förstås och »vårdas«, mer än brottsoffer skyddas. När familjer saknar pengar, beror det inte på brist på eget sparande, höga skatter eller ansvarslost beteende utan på alltför ogenerösa bidrag och otillräcklig »fördelningspolitik«. Att världens friskaste folk kan ha världens högsta sjukskrivningstal förklaras med stress och andra försämringar i arbetsmiljön – inte med försäkringssystemens konstruktion eller förändringar i betedenormer. Förenta Nationerna representerar det goda i världen, Amerikas Förenta Stater det onda.

I praktiskt taget varje fråga som kan betraktas ur mer än ett perspektiv väljer svensk journalistik samma perspektiv som den maktägande vänsteralliansen.

Ett exempel är hållningen till *medelklassen*. Man kan på goda grunder hävda att den strävsamma, professionella medelklassen är ryggraden i ett land. Den tar stort ansvar. Den har utbildning och hög kompetens. Den mildrar konflikter genom sin balans, sin saklighet, sitt självansvar. Den står för en stor del av sparandet. Inget land får väl som misshandlar sin strävsamma medelklass.

Men i Sverige har medelklassen inga talesmän. »Arbetare« är ett hjältebegrepp, inte minst i medierna, »Löntagare« en kraft att stödja, »Utjämning« eftersträvansvärd, »De svaga« offer att kämpa för. Ingen bryr sig om vad som hänt med medelklassen.

Ändå är Sveriges problem inte brist på fördelning – som alla talar om och där vi är världsmästare – utan den systematiska nedmonteringen av en professionell medelklass (i växande grad också bristen på företagare). Utjämningen av lönerna i Sverige har gjort att det för de flesta inte längre finns någon koppling mellan inkomst och förmögenhet, visar en studie av tre forskare på Handelns Utredningsinstitut. Om man undantar de lägsta 20 procenten (som till stor del utgörs av deltid arbetande och andra specialfall) och de högsta 10 procenten (som idrottsstjärnor och toppartist), saknas för de 70 procent däremellan nästan allt samband mellan inkomst och förmögenhet. Förmögenhetsfördelningen beror mer på slump än på ansträngning (arv, råkat köpa bostad i rätt ögonblick, i förbluffande stor utsträckning även lotterivinster).

Lika anmärkningsvärd som denna löneutjämnings effekt är själva bristen på förmögenheter hos den stora medelklassen. En tredjedel av de svenska hushållen har större skulder än tillgångar. Hälften av hushållen har en nettoförmögenhet som är mindre än 155 000 kronor. Medianvärdet för likvida medel – bank, aktier, obligationer – är 53 000 kronor (data från år 2000, när aktievärdena stod på topp). Sverige befinner sig långt från det mål som Anne Wibble proklamerade som finansminister men som de borgerliga tyvärr inte lyft fram sedan dess: att varje arbetande svensk bör ha en årslön på banken.

När gör en Janne Josefsson en skakande tv-dokumentär om den fattiga svenska medelklassen? Hur ofta ställs frågan om bristen på egen sparmarginal i reportage om människor som drabbats av livshändelser som rubbat deras tillvaro?

Given reflex

Vad som slagit mig under 22 års yrkesvistelse på svenska tidningsredaktioner är hur självklart perspektiven i nyhetsbehandling och reportage faller som de gör (jag talar nu om den tendens som dominerar; överallt finns individer med exceptionellt kunnande och självständighet i tänkandet). Det rör sig mer om en given reflex i ämnen och perspektiv än om ett medvetet val efter en problematiserande prövning av alternativa verklighetstolkningar. Hur kommer sig detta?

Tre grundlogiker kan göra sig gällande: biografisk lutning, professionell lutning och politisk lutning.

Den *biografiska lutningen* skulle kunna orsakas av journalisternas egen uppväxtbakgrund eller nuvarande samhällsställning. I någon mån kan den finnas där. De flesta journalister är medelklass i storstad, ofta med barn på kommunalt daghem, beresta och språkvana. Det här kan bidra till att de i familjesyn är mer till vänster än svenska folket i snitt men i eu-hållning snarare mer positiva. Biografin kan dock inte förklara den breda riktningen av journalistiken som medkraft snarare än motkraft till det politiska kraftfältet i Sverige. I klasshänseende borde journalistkåren snarast känna sig som tillhörande medelklassen.

Den *professionella lutningen* kan bidra till att man gärna vill företräda »de svaga« och »de små« mot »de rika« och »de mäktiga«. Skolningen in i en kåridentitet på våra journalisthögskolor har säkert bidragit till denna tolkning av uppdraget. Som Jörgen Westerstahl och Folke Johansson visade i sns-studien »Bilderna av Sverige« (1985) har nyhetsideologin på Sveriges Radio genomgått tre faser över tid: 1) *folkbildning*, 2) *underhållning*, 3) *samhällskritik*.

Den journalistiska tendensen att se det konkreta men inte det teoretiska kan också bidra. Ändrade skatteskalor går lätt att konkretisera i »vem vinner, vem förlorar«. Med nya självrisker i sjukförsäkringen är det en journalistisk reflex att genast hitta »drabbade«. På så sätt tenderar journalistik att värna det existerande mot förändringar. Till detta bidrar en viss intellektuell lättja, som tar sig uttryck i att man hellre arrangerar en duell mellan två parter än läser in statistik som rentav

kan visa att båda parter har fel. Övertron på det konkret synliga kan hos en del journalister också leda över i naivitet. Ett av de främsta nutida exemplen på det är Åsne Seierstads rapportering i bland annat dn från Bagdad, inför och under Irak-kriget. Kjell Albin Abrahamson har i Pressens Tidning (nr 1/2004) gjort en träffande analys av denna journalist-hjältinnas blandning av djup okunnighet och stor naivitet inför diktatorn.

På tidningsredaktioner kan det finnas en tendens att på nyhetsplats »kompensera« för ledarsidans riktning genom att anta motsatt lutning, under namn av att tidningen som helhet ska vara balanserad och inte kunna anklagas för att vara »borgerlig«. Denna tendens är i sig ett uttryck för känslighet inför omdömen från det statsbärande partiet och den anpasslighet som ett långvarigt maktförhållande alstrar.

Som helhet kan oviljan/oförmågan att ställa alternativa synsätt mot den statsbärande alliansens knappast förklaras av professionell lutning. Att verka mot makten och dess synsätt, inte med den, borde rimligen stämma bäst med den journalistiska rollföreställningen.

Den *politiska lutningen* har starkt belägg i kårens sammansättning. I en tid när vägarna in i journalistiken var många, var journalister ungefär som folk i gemen i sin politiska bakgrund. Så sent som 1968 uppgav sig tre procent av svenska journalister vara kommunister. Men så skedde något: en kraftfull rekryteringsväg på redaktionerna i förening med en politisk väg bland ungdomar och en utveckling mot journalisthögskolorna som nästan enda rekryteringsväg. I en journalistundersökning 1989 uppgav sig hela 30 procent av journalister födda på 1950-talet stödja kommunistpartiet i val. Detta alltså samma år som muren föll i Berlin och kommunismens totala elände, inte endast som diktaturlära utan även som värdeskapare för arbetarna, låg uppenbar!

Ungefär hälften av journalisterna på våra stora riksmediers redaktioner torde i dag stödja vänsterpartiet eller miljöpartiet. Maktutredningen fann dessutom att journalisterna genomgående placerar sig till vänster om genomsnittsväljaren för varje parti, den v-röstande journalisten till vänster om den vanlige v-väljaren etc. Enligt Kent Asps upp-

sats i boken »Svenska journalister – ett grupporträtt« för tio år sedan självplacerade sig 47 procent av de journalister som bevakar samhälle och politik längst till vänster (skalvärdena 0–3) på en vänster-höger-skala från 0 till 10, 14 procent på motsatt del av skalan (skalvärdena 7–10). Mest till vänster låg de med journalisthögskola som bakgrund, med 53 procent till vänster, 7 procent till höger på skalan.

Samhällskritiker, inte folkbildare

Det är svårt att komma ifrån att den starka politiska avvikelsen hos den svenska journalistkåren har avgörande betydelse för journalistiken. Den behöver inte komma till uttryck i en medveten strävan att främja vissa politiska partier. De allra flesta journalister har en ärlig strävan att vara professionella. Men deras nyhetsideologi är som regel samhällskritikens, inte folkbildarens. Och deras grundläggande föreställningar om verkligheten är sådana att de oftast inte ens kommer på tanken att ett skeende kan beskrivas i andra termer och med andra perspektiv än vänsterns. När skolans vaktmästare närmar sig läraren i lön är det »ökad jämlikhet och rättvisa«, inte en skadlig försvagning av respekten för utbildning. När avskaffad förmögenhetsskatt kommer på tal är det att »gynna de rika«, inte att stärka kapitalförsörjning och svenskt ägande för framtiden. När författaren P O Enquist med flera egenföretagare angrips av Skatteverket, enligt »Lex Uggle«, för att de skulle ha för hög likviditet i sina bolag, blir Aftonbladets nyhetsvinkling omedelbart och oreflekterat att Enquist är skattefuskare – inte att skattelagstiftningen för företagen är orimlig.

Alla med praktisk erfarenhet från journalistik vet att de *förskrivna* berättelserna är legio. Reportern vet redan när han/hon går ut (om hon alls går ut i verkligheten numera, när det mesta finns på skärm) vad hon i grunden tänker skriva. Mycket av arbetet går ut på att finna illustrationer till ett redan färdigt tema, snarare än att förutsättningslöst upptäcka något nytt. Detta gäller också vid reportage utomlands, till exempel usa, där man redan före avresan har bestämt sin vinkling via valet av personer att tala med och miljöer att skildra.

En realistisk bedömning är att minst tre fjärdedelar av den svenska journalistkåren har en grundläggande verklighetsbild som ligger nära eller till vänster om det statsbärande partiets. Naturligt nog blir den därför mer av medkraft än motkraft på den avgörande maktnivå som gäller »makten över tanken«. Tendensen är så stark på redaktionerna att den tas för självklar, uppfattas som det naturliga och enda acceptabla sättet att se. Det vridna har blivit det givna.

Evin Rubars tv-dokumentär om Könskriget och Janne Josefssons gedigna reportage om hur socialtjänsten låter sig luras är remarkabla undantag under 2005.

Andra verklighetsbilder

»Vad gjorde du själv åt problemet?«, frågade en vän och erinrade om mina sexton år, varav hälften som chefredaktör, på den ledande dagstidningen i Sverige, Dagens Nyheter. »Du kan inte lämna det här manuset utan att beröra den frågan.« En del, skulle jag kunna svara. I opinionsbildningen var min strävan att placera nya frågor och perspektiv på dagordningen (som skolan, brottsligheten och den biomedicinska forskningen), att ge plats för kolumnister som bröt mot gängse åsiktsbild (som Hans L Zetterberg och Per Ahlmark) och att hålla en öppenhet på dn Debatt för inlägg på tvärs med rådande konsensus (även i känsliga frågor som invandringspolitikens kostnader). I tidningen i övrigt försökte jag främja genrer som gav andra verklighetsbilder än i den dominerande nyhetsjournalistiken (vetenskap och teknologi, Fokus på söndagar, Insidans existentiella teman, kultursektionens essä-artiklar under Maciej Zarembas redaktörskap). I nyhetsjournalistiken predikade jag intellektualisering. Vi ordnade oerhört intressanta interna seminarier om problemet med de förskrivna berättelserna, kunskapsseminarier kring den nya biologin, skolbevakningen stärktes och fördjupades. En grupp kring den självtänkande reportern Petter Beckman fick stöd för att pröva nya, mindre förutsägbara, former av journalistik – där tidningen var ute i veckor i bostadsområden och lyssnade på verkliga människors verkliga upplevelser och frågor, samtidigt

också ärligt beskrev de mälkonflikter beslutsfattare stod inför (allt under namn av »public journalism«). Tanken att dn som den ledande kvalitetstidningen skulle ställa mer relevanta frågor till ett material än andra nyhetsmedier, och besvara dem med större förklaringsdjup, ingick i min programförklaring som ansvarig utgivare. Vi fick återkommande anledningar till diskussioner om vinklade rubriker.

Till vad verkan, utöver som självträffadigande? Jag vet inte. Någon verkan, förmodligen, särskilt framlyftandet av vetenskap och teknologi. Men som varje uppriktig chefredaktör vet är ens verkliga räckvidd begränsad. Seminarier, även de mest värdefulla, nådde specialintresserade men sällan nyhetschefer. De dagliga samtalen i mindre delredaktioner har större betydelse för vad som skrivs än övergripande budskap från chefredaktören. Den som sätter sig vid datorn och väljer vinkel och ordvalörer vid presentationen av en verklighet har oändliga möjligheter att skapa sitt eget intryck inför läsarna. Val av chefer, omgörningar och organiseringen av avdelningar på tidningen påverkar på lång sikt, men bara delvis och gradvis. En samlad kultur och en relativt homogen verklighetsbild i en journalistkår bryts inte av någon enskild chef, även om han/hon i en utopisk framtid skulle ha lyckan att slippa ägna hälften av sin tid åt tidningens ekonomiska bekymmer.

Dn är väl trots allt en hyggligt bra tidning, och sammantaget med någorlunda bredd i sina perspektiv. Ändå skulle jag önska att medborgarna skolades att tänka mer kritiskt själva (det som i usa kallas »media literacy«), i stället för att svälja vinklingar som sanningar. Och att det fanns fler välutbildade journalister (sådana som Johan Schück, Bengt Albons och Bengt Carlsson) som tänkte självständigt och vågade välja ämnen, fakta och perspektiv på tvärs med kårandan.

Ortmark pressade statsministern

För många i Sverige har en minnesbild fastnat från tv-valrörelsen 2002. Tv4 hade lagt upp partiledarintervjuerna så att varje partiledare överraskades av en inbjuden, hemlig gäst. Alf Svensson utfrågades till exempel av Jan Guillou. Som hemlig journalistgäst till socialdemokra-

ternas Göran Persson hade tv4 inbjudit Åke Ortmark. Denne ställde precisa frågor om förutsättningarna för svensk medelklass. Hur kan en vanlig medelklassfamilj i Malmö få råd att förbättra sitt boende genom att köpa ett hus? Motsvarande fråga från Ortmark – då en av de tre O-na – om en normalfamilj i det svenska kösamhället fick Tage Erlander att stappla vid inledningen till 1966 års partiledarintervju och bidrog till socialdemokraternas dåliga kommunalval det året.

Göran Persson var skickligare att svara än Erlander. Men varje vaken tv-tittare uppfattade den dramatiska skillnaden i frågeperspektiv, inläsning och precision när Åke Ortmark trädde in på tv-scenen. Här kom en journalist som förenade vänlighet i uppträdandet med verklig tuffhet i substans (det vanliga i svensk journalistik är det omvända: ohövlighet i form, förenad med tunnhet i substans). Socialdemokraterna ställdes inför ett motperspektiv, inte ett medperspektiv förklätt till tuffhet. Statsministern var pressad, på ett sätt som han inte kunde ta sig ur med sin sedvanliga demagogi.

Sådan skulle journalistiken som motkraft kunna vara. Men den är det inte. Ortmark var, numera, en udda gäst på den stora mediescenen. Andra krafter spelar där till vardags.

Hittills utgivna skrifter i Bertil Ohlininstitutets skriftserie

1. Se människorna – ett försök att göra debatten om svensk flyktingpolitik mindre anonym. Emelia Frennmark och Merit Wager.
2. Hur allvarlig är ålderschocken? En kritisk analys av Sveriges demografiska problem. Martin Karlsson.
3. Nationalekonomi, privatekonomi och kommunbidrag: Om plånboksröstning och röstköp i svenska riksdagsval. Henrik Jordahl.
4. Förbjudna sanningar om Kubas ekonomi. Oscar Espinosa Chepe.
5. Liberalism som jämlikhet – ett perspektiv från vänster. Ulf Öfverberg.
6. Har Sverige blivit en »soft state«? Inga-Britt Ahlenius.
7. Tio punkter som förändrar Sverige. Bert Levin och Peter Wolodarski.
8. Alltid vid makten. Om det statsbärande partiet och perspektiven i svensk journalistik. Hans Bergström.

Skrifterna kan laddas ner på www.ohlininstitutet.org

OHLIN institutet

box 3131 · 103 62 stockholm · kansliet@ohlininstitutet.org
www.ohlininstitutet.org

isbn 91-974777-7-x